

Володимир Тихий
МОВА НАРОДУ, ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Слово і час, 1991. № 4, ст.54-62

19 листопада 1989 р. в Києві, на Байковому цвинтарі, були поховані тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого, перевезені з далекої Пермської землі.

Ім'я Стуса було відоме, але про Литвина та Тихого знали мало— про це писалось у статтях в газетах «Вечірній Київ», «Культура життя», «News from Ukraine», які вмістили репортажі про перепоховання.

Батько мій, Тихий Олексій Іванович, ніколи не прагнув до того, щоб бути «на виду». Він завжди робив те, що вважав за потрібне, без будь-яких кон'юнктурних міркувань і амбіцій. Основні моменти по-жовтневої історії України відбилися в долі батька, в його прагненні зберегти людську гідність, національну самосвідомість, рідну українську мову — не лише для себе, а й для своїх земляків з Донеччини.

Пропонуємо увазі читачів «Слова і часу» кілька заміток та витягів з документів, які, сподіваюсь, дозволять скласти деяке уявлення про життєвий шлях Олексія Тихого, що обірвався 6 травня 1984 року в лікарні Пермської в'язниці. Використано також спогади Миколи Івановича Кучера, товариша О. І. Тихого по «Дубровлагу» (50-ті роки, Мордовія), за що складаю щиру дяку.

Відсилаю зацікавлених до інших спогадів і матеріалів, надрукованих в журналах «Україна» (1990, № 4) — стаття В. Шовкошитного «Народе мій, до тебе я ще верну»; «Новое время» (1990, № 51) — «Особливо небезпечний державний злочинець» О. Голуба; «Донбас» (1991, № 1) — «Думки про рідний Донецький край» О. І. Тихого з передмовою Л. Лук'яненка та В. Овсієнка. Невеличка книжечка «Олексій І. Тихий. Роздуми (збірник статей, документів, спогадів)» надрукована Українським видавництвом «Смолоскип» ім. В. Симоненка в Канаді у 1982 р.

* * *

Народився Олексій Іванович Тихий 27 січня 1927 р. на хуторі Іжевка Костянтинівського району Донецької області, там же прожив усе життя, за винятком років навчання і таборів. Батьків батько, Іван Петрович, залізничник, помер у 1957 році, коли його син відбував перший термін. Мати, Марія Кіндратівна, колгоспниця, померла, коли її син сидів удруге. Старший брат Микола загинув на війні, дві молодші сестри живуть у Донецькій області.

З останнього слова О. І. Тихого на суді 29 червня 1977 р.:

«Я, громадянин СРСР, українець, ні до яких партій не належав. У КППС мене не приймуть. Та я й не хотів би бути її членом через деякі пункти у її статуті. У 18 чи 19 років я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 33-й рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю облави, біженців, як вішали і багато іншого.

Я вчився в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві у Златоусті. Вже тоді моє кредо було: «путь к свободе лежит через тюрьму». Потім був Московський університет (філософський факультет, кафедра педагогіки.—В. Т.), робота в школі. В школі я знайшов своє покликання. Я працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини. Вже тоді я мав зустрічі з Міністерством внутрішніх справ. Тоді до «бунтаря» тільки приглядалися, але «неуживчивість с бюрократами» не знайшли достатньою підставою для арешту».

Після закінчення університету батько вчителював у Приазов'ї, потім повернувся на Донеччину. Працював завучем у школі, багато читав, пробував писати, грав на альті в духовому оркестрі. XX з'їзд КПРС сприйняв як заклик до перебудови суспільства.

З останнього слова О. І. Тихого 29 червня 1977 р.:

«На виробничій нараді в школі 16 січня 1957 року я робив доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до вчення Мака-ренка... Я сказав, що кому як, а, по-моєму, комунізм у нас не будується...»

18 квітня 1957 р. Сталінський обласний суд розглянув на закритому засіданні справу за звинуваченням О. Тихого в «антирадянській агітації та пропаганді». Під цим розумівся також і його лист до ЦК КПРС з протестом проти введення радянських військ в Угорщину. Підсудний захищав себе сам.

З вироку 1957 р. (переклад з російської):

«Підсудний Тихий О. І. працював завідуючим учбової частини Олексієво-Дружківської середньої школи.

Будучи вороже настроєний до існуючого в СРСР ладу, 16 січня і 11 лютого 1957 року в присутності викладачів цієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа немовби зайшла в глухий кут, що комунізм в СРСР не будується.

Викликаний на розмову в Костянтинівський РК КП України 12 лютого 1957 р., Тихий також висловлював свої антирадянські погляди в ряді політичних питань; заявив, зокрема, що комунізм ми не будуємо, а що ми будуємо, він, Тихий, і сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі злиденно живуть. Вибори в Ради депутатів трудящих назвав комедією, говорив, що демократичний централізм в теперішній час нічим не виправданий і несумісний з демократією, що демократії в СРСР зараз немає, а є вона немовби у Франції та інших державах, що у нас існує нічим не виправдана диктатура Комуністичної партії».

Суд присудив О. І. Тихого до семи років позбавлення волі в таборах та трьох років позбавлення громадянських прав. **Зі спогадів Миколи Івановича Кучера:**

«З Олексою Тихим я вперше зустрівся десь влітку 1957 р. в сьомій зоні «Дубравлагу», в Мордовії.

А було це так. Біля табірної вахти стояли двоє: начальник режимної частини капітан Агеев і стрункий молодий в'язень в темно-синьому костюмі. Новенький костюм і біла сорочка говорили про те, що їхній власник прибув з волі недавно. Начальник режиму питав, чому в'язень не виходить на роботу.

— Я працював на волі, а сюди, у ваші катівні, прибув відбувати ув'язнення,—твердо відказав «зек». Капітан примружив очі і відказав:

— Ет, не бачив ти ще справжніх катівень, ну можеш побачить!

Того ж дня я дізнався, що прізвище зека-відказника Тихий, що засуджений він, як і я, за десятим пунктом 58-ї статті і прибув з Донбасу.

Через місяць сьома зона застрайкувала. В'язні вимагали створення комісії Верховної Ради СРСР і перегляду кримінальних справ політичних. Серед активних організаторів страйку був і Олекса Тихий. Через кілька днів замість комісії Верховної Ради з Москви приїхав начальник конвойних військ МВС генерал-лейтенант Бочков, і страйк з допомогою обіцянок і погроз застосування зброї потушили. Тихого разом з іншими членами страйкового комітету схопили і відправили у Володимирську тюрму для особливо небезпечних в'язнів».

У таборах в той час сиділо дуже багато інтелігентних людей, як з України (переважно Західної), так і з усього Союзу. В основному в'язні були на безкамерному режимі — дозволялось ходити по зоні, спілкуватися, навіть вирощувати квіти. Була можливість виписувати і читати журнали, книги.

Назву лише кількох з «колег» батька по таборах. Лікар Василь Кархут у таборі готував книгу «Ліки навколо нас», яку потім з великими труднощами видав. Геолог Іван Шарапов працював над монографією «Математичні методи в геології». Композитор Василь Барвінський давав уроки з гармонії для кількох музикантів-любителів. А ще батькові друзі-політв'язні жили у Москві, Грозному, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Херсоні, Архангельську...

Можна сказати, що мордовські табори загартували волю, загострили почуття гідності, відповідальності, національної гордості, розширили і поглибили світогляд О. Тихого.

Повернувся він з таборів у лютому 1964 року, відбувши термін повністю. У саморобній фанерній валізі лежали ноти, насіння квітів, старенький кларнет, саморобні шахи...

Деякий час після звільнення батькові не дозволяли учителювати, і він працював теслею в Міжколгоспбуді. Потім дозволили викладати в школі, але тільки природничі предмети — фізику, математику, астрономію.

Батько жадібно стежив за публікаціями в «Літературній Україні», за відродженням української поезії. В мене збереглися подаровані ним збірки поезій Драча, Симоненка, Вінграновського та інших. Добре пам'ятаю появу «Мальв» Іваничука, «Собору» Гончара. Батько купував ці книги, роздавав друзям і знайомим.

Починався період застою. На очах безлюдів хутір, зникали залишки народних звичаїв, люди все більше замикалися в чотирьох стінах біля «блакитного екрану».

У той час батько почав самостійно опрацьовувати поставлені перед собою педагогічні та історичні питання. Захопився історією розвитку української мови, зокрема на Донеччині, що пізніше вилилося у ґрунтовну працю «Думки про рідний Донецький край». Свої роздуми посилав до редакцій газет, один з дописів 1972 року, пізніше визнаний антирадянською агітацією і пропагандою, став приводом визнання батька особливо небезпечним рецидивістом і додав йому три роки таборів до вироку.

Формальність у ставленні до навчання як з боку учнів, так і вчителів ставала для батька нестерпною, і він написав заяву в ОблВНО, де все це докладно описав і попросив звільнити зі школи: «Так вчити, як можу і хочу, мені не дозволяють, а так, як дозволяють, — я вважаю негідним». Його викликали в Донецьк, на «розмови». Крім працівників ОблВНО та запрошених спеціалістів з Донецького інституту вдосконалення вчителів, завжди були присутні «ті, кого не відрекомендовували». Заяву про звільнення підписали, батько став працювати пальщиком на заводі вогнетривів. Це давало час для роздумів.

Із спогадів Миколи Івановича Кучера:

«Вдруге ми зустрілися років через дванадцять. Хтось дав йому мою адресу, і він приїхав до мене в Дніпродзержинськ. Схудлий, засмаглий на сонці, він, як і колись, був настроєний по-бойовому. Права людини, права України — ось теми, які він порушував у колі моїх дру-зів-дніпродзержинців.

— Треба не боятися і не мовчати! — твердив Тихий. — Пишіте протести проти ув'язнення борців за права людини, збирайте гроші для допомоги сім'ям ув'язнених. Про нашу боротьбу повинно знати якомога більше людей!

Потім, пізніше, Олекса приїздив до Дніпродзержинська багато разів. Привозив надруковані самвидавом матеріали правозахисного змісту, збирав гроші для тих, хто постраждав від репресій брежнєв-ського режиму.

Життя вів аскетичне. Роками носив один і той же костюм, витерте пальтечко. Маючи диплом про закінчення Московського університету, працював пожежником за жалюгідну платню. Зате мав вільний час для поїздок по Україні і в Москву. Підтримував тісний зв'язок з академіком Сахаровим і його оточенням.

Це драгувало працівників КДБ. Вони викликали його, погрожу-вали, вимагали, аби він, одружившись на єврейці, емігрував до Ізраїлю.

— А може, тобі і справді краще виїхати за кордон, щоб не посадили? — якось сказав я.

— Чого я туди поїду? — відповів сумно Олекса.— Тарілки в ресторанах мити? Ні, я потрібний тут, на Україні.

Він показав мені чергову заяву на ім'я Голови Президії Верховної Ради УРСР Грушецького. В заяві Тихий протестував проти політики русифікації на Україні.

Я висловив сумнів з приводу адресування заяви Грушецькому:

— Хто такий Грушецький? З точки зору Кремля Грушецький таке ж саме ніщо, гвинтик, як і ми з тобою, Олексо.

— Я це розумію, Миколо,— пояснив Тихий.— Але цю заяву можна поширювати скрізь по Україні, вона будитиме людей, зніматиме полуду з очей».

Жодна з батькових статей не була надрукована, вони не вписувалися у загальну мажорну тональність преси, та й біографія не сприяла. Один випадок особливо промовистий — стаття «Домашні завдання», написана на замовлення відділу педагогіки газети «Известия». Коли вона вже була підготовлена до друку, редакція телеграмою звернулася до автора — дати інформацію про себе. Батько тоді був у від'їзді, а сільрада на повторну телеграму відповіла: «Був засуджений на 10 років за український націоналізм, зі школи звільнений». Після такої відповіді статтю з номера зняли, все, що в батька від неї залишилося,— пробний відбиток. Шансів надрукувати щось у донецьких газетах взагалі не було. Але доробок батька діяв, люди передруковували його статті і заяви, переховували в себе, передавали з рук у руки друзям та однодумцям.

Основною працею, яка зайняла кілька років, стала для батька книга—збірник висловлювань «Мова—народ». Розділ «Поетичне слово про мову» підготувала вчителька, прізвища якої я не знаю, теж з Донецької області.

З передмови до рукопису книжки «Мова—народ»:

«...Укладачі мають за мету донести до читача висловлювання різних, переважно великих, людей про мову, що містяться в сотнях книг, часто малодоступних.

...Книга в першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас — учням та їх батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані із школою, особливо інтелігенція...

Хочеться думати, що книга в якійсь мірі сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу...»

У 12 розділах книги — «Класики марксизму-ленінізму про національне питання», «Документи КПРС та закони Радянської влади про мову», «Висловлювання діячів КПРС,

КПУ та радянської влади про мову», «Тарас Шевченко про мову», «Письменники, вчені та поети про роль та значення мови в житті народу», «Патріотизм» та інших зібрано думки понад 450 видатних осіб.

Рукопис пройшов обговорення в Донецькому університеті та Інституті удосконалення вчителів і з схвальним відгуком Інституту філософії АН УРСР був надісланий до видавництва «Радянська школа».

На суді книга «Мова — народ» батькові не інкримінувалася, тільки професор І. І. Стебун знайшов у ній глибоко прихований ворожий націоналістичний зміст.

З вироку 1 липня 1977 р.:

«Підсудний Тихий в січні 1972 року виготовив ворожий соціалістичному суспільству документ під назвою «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», у якому зводить наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад, навмисне спотворюють реальне становище української радянської культури, з націоналістичних позицій твердить про те, що корінне населення Донеччини нібито позбавлене мистецького життя, що життя вихованої людини нічим «не відрізняється від тваринного». Заявляє, що сучасне становище неначе веде до занепаду культури і асиміляції українського корінного населення. Цей документ Тихий розповсюдив — надіслав рукопис до редакції газети «Радянська Донеччина» з вимогою опублікувати його. Тихий неодноразово на початку 1972 року відвідував редакцію, де в розмові з працівником газети Непраном М. І. одстоював наклепницький зміст свого документу».

Єдино можливим і прийнятним шляхом до зміни ситуації на Україні батько вважав ненасильницьке протидіяння злу, за Ганді. Основною метою молоді він хотів бачити освіту, науку, культуру.

З 1975 року КДБ став частіше виникати на батьковому шляху. Його кілька разів затримували, тримали в камері попереднього ув'язнення, 15 червня 1976 року виписали попередження згідно з Указом від 15 грудня 1972 року, на той час, а може й зараз, неопублікованим. Батько вимагав розгляду в суді своїх праць, за які він був попереджений, але жоден суд його заяву не взяв.

Наприкінці 1976 року батько разом з Миколою Руденком, Левком Лук'яненком, Олесем Бердником, Оксаною Мешко та іншими підписав Декларацію про створення Української громадської групи сприяння виконанню Хельсінських угод та Меморандум № 1 цієї групи, що, очевидно, переповнило чашу терпіння КДБ, і 4 лютого 1977 р. батько був заарештований.

Суд над Миколою Руденком та Олексієм Тихим відбувся у Друж-ківці наприкінці червня 1977 року. Обом були визначені максимальні терміни покарання—7 років Руденку, 10 років батькові—як рецидивісту.

З тих десяти років він відбув сім...

Суд, мордовські та пермські табори, операція і смерть, перепоховання на Байковому цвинтарі в Києві—тема окремої розмови.

*Також в кн. **Мова-народ**. Висловлювання про мову та її значення в житті народу. Упорядник Олекса Тихий. Київ, "Смолоסקип", 2007.*